

ЗАКЛАДИ ОПІКИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В КРИМУ В СЕРЕДИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано підходи різних дослідників до визначення сутності понять "заклади опіки" та "соціальне виховання". Зазначено, що в сучасній історії педагогіки немає остаточного визначення поняття "заклади опіки". Автор проаналізував наукову та додаткову літературу виділив типи закладів опіки з соціального виховання дітей в Криму ХІХ – ХХ століття.

Ключові слова: заклади, опіка, заклади опіки, соціальне виховання, неповнолітні діти, батьківське піклування.

Постановка проблеми. Вивчення проблеми функціонування закладів опіки як фактору соціального виховання дітей у Криму в середині ХІХ – початку ХХ століття охоплює широке коло питань. Виходячи з цього, необхідно розкрити основні поняття, які послужать основою для вивчення розвитку соціального виховання дітей у закладах опіки Криму в середині ХІХ – початку ХХ століття, а саме "заклади опіки" та "соціальне виховання".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питань соціального виховання займалися російські та українські учені такі, як: О. Безпалько, В. Бочарова, Н. Бура, М. Галагузова, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, П. Кліш, Л. Мардахаєва, А. Малько, Л. Міщик, І. Подласий, Г. Філонов, М. Фірсов, Т. Яркіна та ін. Дослідниками Л. Штефан та А. Стадник проаналізовані різні підходи учених до визначення поняття "соціальне виховання".

Починаючи з ХVІІ ст. російський учений А. Стіг, проаналізувавши матеріали історії Х-ХІХ ст., вводить в повсякденний лексичний зворот термін "піклування" [18]. В монографії Т. Головань "Суспільне дошкільне виховання у Криму" розкривається виховання дітей дошкільного віку в закладах опіки Криму другої половини ХІХ – початку ХХ століття [2].

Метою даної статті є визначення сутності поняття "заклади опіки" як фактора соціального виховання дітей у Криму в середині ХІХ – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науці існують різні підходи до визначення сутності поняття "соціальне виховання". При вивченні педагогічних джерел дослідниками Л. Штефан, А. Стадник у статті "Соціалізація", "соціальне виховання" та "соціальна адаптація особистості" – провідні поняття соціально-педагогічної науки розглядається "соціальне виховання" як:

- *"метод соціальної роботи (Л. Міщик, Т. Яркіна);*
- *окремий напрям виховної діяльності (М. Галагузова);*
- *всеохоплюючу виховну систему (Г. Філонов);*
- *виховання дітей та підлітків у соціумі (А. Мудрик, Г. Осінов);*
- *благодійну діяльність (М. Фірсов);*
- *систему заходів, спрямовану на реалізацію духовного потенціалу людини (А. Малько);*
- *систему сприяння особистості в реалізації здібностей і можливостей у суспільстві (Н. Бура);*
- *виховання через людські стосунки (І. Подласий);*
- *повноцінне включення до виховного процесу всього арсеналу засобів і можливостей, якими володіє суспільство (В. Бочарова, П. Кліш)" [22].*

Провідними фахівцями в галузі соціального виховання в Україні О. Безпалько, Н. Заверико, А. Капською соціальне виховання розглядається як "створення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння молодим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування у нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій" [15, с. 14; 16, с. 27; 6, с. 12], а І. Зверевою як "процес і результат цілеспрямованого впливу на людину для оволодіння і засвоєння їм загальнолюдськими і спеціальними знаннями,

соціального досвіду і цілі формування позитивно ціннісних орієнтацій, соціально значущих якостей" [17, с. 28].

В словнику з соціальної педагогіки під редакцією Л. Мардахаєва "соціальне виховання" розглядається як "цілеспрямований керований процес соціального розвитку, соціального формування особистості людини; допомогу людині в засвоєнні та прийнятті моральних відносин, які склалися в сім'ї і суспільстві, прийняття правових, економічних, громадянських і побутових відносин; спрямоване виховання людини з урахуванням його особисто-соціальних проблем та відповідності з соціальними потребами середовища його життєдіяльності" [14, с. 279].

Таким чином, найбільш повно сутність поняття "соціальне виховання" розкривається в словнику з соціальної педагогіки під редакцією Л. Мардахаєва.

Що стосується поняття "заклади опіки", то аналіз педагогічної і психологічної літератури свідчить, що на сьогоднішній день немає чіткого визначення цього поняття, тому розглянемо поняття "заклад" і "опіка".

А. Стіг, проаналізувавши матеріали історії X-XIX ст., дійшов висновку, що поняття "піклування" зустрічалося у церковно-слов'янській лексиці вже в XI-XIII ст. Починаючи з XVII ст., термін "піклування" входить у повсякденний лексичний зворот. У цей час це поняття інтерпретується як бачення; прихильна увага, відношення, заступництво; догляд, турбота, піклування [18].

Поняття "опіка" розглядається в довідковій літературі:

– "нагляд, встановлений законом, над особою або майном його, у відомих випадках: через малолітство власника, з неспроможності його, по нерозсудливості, божевіллю" (Тлумачний словник живої мови В. Даля [19, с. 677], Великий тлумачний словник сучасної російської мови Д. Ушакова [20]);

– "одна з форм захисту особистих і майнових інтересів громадян" (Енциклопедичний словник Ф. Брокгауза та І. Ефрон [24, с. 3], Велика радянська енциклопедія під редакцією А. Прохорова [1, с. 631], Педагогічний словник під редакцією М. Ярмаченка [8, с. 348]).

Більш широке визначення поняття "опіка" представлено в Словнику з соціальної педагогіки під редакцією Л. Мардахаєва і в Малій енциклопедії під редакцією І. Звереві, де обидва автори дають наступні визначення поняття "опіка (піклування) – це форма охорони особистісних і майнових прав та інтересів недієздатних громадян; форма влаштування дітей сиріт та дітей залишилися без піклування батьків, з метою їх утримання, виховання та освіти, а також для захисту їх прав та інтересів [14, с. 182; 17, с. 154].

В. Кремень в Енциклопедії освіти під визначенням поняття "опіка, піклування" розглядає як "правова форма захисту особистих і майнових прав неповнолітніх дітей, які з різних причин залишилися без батьківського піклування; особлива форма державної турботи про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Опіка встановлюється над дітьми до 14 років, а піклування – над дітьми у віці від 14 до 18 років" [4, с. 607].

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, під опікою в подальшому дослідженні будемо розуміти форму захисту особистих і майнових прав неповнолітніх дітей, які з різних причин залишилися без батьківського піклування, з метою їх утримання, виховання та освіти, а також для захисту їх прав та інтересів.

Наступним поняттям, яке дає можливість інтегрувати поняття "заклади опіки" – це "заклад". "Заклад" у Великій радянській енциклопедії за редакцією А. Прохорова розглядається як "організація, утворена для здійснення певного роду діяльності" [1].

Л. Мардахаєв в Словнику з соціальної педагогіки розглядає поняття "заклад – як орган, що виконує функції державної влади або управління; орган, який здійснює іншу безпосередню діяльність господарського, соціально-побутового та культурного характеру і не має управлінських функцій" [14, с. 320].

У Законі України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" дано визначення закладам для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – це "медичні, навчальні, виховні установи, заклади та установи органів праці та соціального захисту населення, в яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування" [5], яке можна взяти за основу для визначення поняття "заклади опіки", так як воно розкриває його сутність.

Найбільш повне визначення поняття "заклади опіки" дається в ст. 1 Закону Російської Федерації "Про додаткові гарантії щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків", в якому сказано "заклади опіки" – це:

– "освітні установи, в яких утримуються (навчаються і / або виховуються) діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків;

– установи соціальної допомоги населенню (дитячі будинки – інтернати для дітей-інвалідів з розумовою відсталістю та фізичними вадами, соціально-реабілітаційні центри допомоги дітям, які залишилися без піклування батьків, соціальні притулки);

– установи системи охорони здоров'я (будинки дитини)" [10, с. 570].

Таким чином, заклади опіки – заклади колективного утримання, виховання та соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківських прав.

Аналіз наукової і довідкової літератури дав можливість виділити типи закладів опіки середини XIX століття, які існували до початку XX століття в Криму:

1) богадільня – богоугодний заклад для піклування про осіб, нездатних до праці, як то: престарілих, немічних, увічених і видужуючих (але не тимчасово хворих і розумово відсталих, для яких існують спеціальні заклади) [24, с. 397];

2) дитячі притулки (земські або міські) – "це заклади опіки, призначені для піклування покинутих дітей і підкидьків існувавших, в основному, за рахунок державних дотацій" [2, с. 80];

3) ясла (для бідних батьків і для малолітніх дітей) – "благодійні установи, які дають денний притулок дітям матерів-робітниць" [24, с. 498];

4) сирітські виховні будинки – це заклади опіки для дітей раннього, дошкільного та шкільного віку, призначені виключно для дітей-сиріт, які не мають родичів [2, с. 79];

5) дитячі майданчики для рухливих ігор в Криму – своєрідний тип громадської установи, призначений для спільного виховання, оздоровлення та фізичного розвитку дітей дошкільного та шкільного віку [2, с. 143];

6) Ялтинська колонія для сліпих і хворобливих дітей – заклад, куди приймали у віці від 7 до 15 років незалежно від статі, віросповідання, національності або приналежності до певної соціальної групи для зміцнення здоров'я під час літніх канікул [21, с. 3];

7) дитячий санаторій – заклад для дітей незаможних батьків, де дитина користувалася кліматичним лікуванням, поживною їжею та доглядом [12];

8) пансіонат "Яузла" – благодійний заклад для осіб, хронічнохворих на туберкульоз [11, с.276];
9) "Таємнаколіска" при Маріїнському дитячому притулку – приміщення для прийому та подальшого усиновлення підкинутих немовлят / заклад, куди приймалися новонароджені підкидьки [9];

10) колиця для підкидьків – це спеціальні заклади з призначенням виховання дітей виключно раннього віку (до 3 років) [2, с. 106];

11) дитячий курорт доктора В. Ляпідуса – цеморський пляж, де було організовано лікування дітей фізичними силами природи, сонячними, сонячно-повітряними, пісковими ваннами, лікарською гімнастикою і рухливими іграми [7];

12) дитячі лікарні – заклади для лікування та оздоровлення виключно ослаблених дітей протягом тільки теплої пори року без постійного проживання, за допомогою безмедикаментозних коштів – природних (сонячних, повітряних, морських, пісочних ванн), фізичних (гор і вправ) [2, с. 134].

Таким чином, в середині XIX – початку XX століття на території Криму функціонували вище зазначені заклади опіки з соціального виховання дітей, в яких дітей призрівали, виховували, лікували, оздоровлювали.

На початку XX століття у зв'язку з новою політикою держави з'являються нові типи закладів опіки:

1) прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла відповідних установах від 1 до 4 дітей для виховання та спільного проживання. Загальна кількість рідних та прийомних дітей у родині не повинна перевищувати п'яти чоловік [6, с. 138];

2) дитячі колонії – спеціальні заклади, що створювались в Росії в 19 ст. для виховання малолітніх злочинців [8, с. 153];

3) будинок дитини – заклад охорони здоров'я для виховання (і надання медичної допомоги) дітей до 3 років, які не мають батьків, дітей одиноких матерів або громадян, позбавлених батьківських прав, та ін. [23].

4) дитячий будинок – державний виховний заклад для дітей-сиріт та дітей з неповних сімей, які потребують державної допомоги внаслідок хвороби батьків чи позбавлення їх батьківських прав. Дійсні три основних типи дитячих будинків: дошкільні – для дітей від 3 до 7 років, шкільні – для дітей від 7 до 18 років, змішаного типу – для дітей дошкільного та шкільного віку [6, с.138].

5) школа-інтернат – закритий навчальний заклад, в якому живуть і навчаються діти-сироти та діти, позбавлені батьківських прав. Школи – інтернати – це загальноосвітні заклади, які виконують навчально-виховні функції і покликані сприяти нормальній соціалізації особистості, її повноцінному розвитку, компенсувати і виправляти недоліки в розвитку, забезпечувати правову і соціальну захищеність вихованцям та випускникам [6, с. 138].

6) дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менше п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківських прав [13].

7) дитячі села – SOS – найбільша міжнародна благодійна організація з підтримки дітей-сиріт, дітей, які залишилися без піклування батьків, і дітей, яким загрожує втрата сім'ї [3].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши наукову та педагогічну літературу, під поняттям "заклади опіки" будемо розуміти – заклади колективного утримання, виховання та соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. А під соціальним вихованням дітей у закладах опіки Криму середини XIX – початку XX століття будемо розуміти – цілеспрямований процес соціального розвитку та формування особистості дитини, створення умов для утримання, виховання та освіти сиріт з мало забезпечених сімей в установах опіки та піклування.

Перспективи подальших досліджень. Проведене визначення сутності понять "заклади опіки" та "соціальне виховання", дозволить сформулювати відповідний категоріальний апарат, що є необхідною умовою для проведення подальших педагогічних досліджень специфіки соціального виховання дітей в закладах опіки Криму в досліджуваній період.

Використані джерела

1. Большая советская энциклопедия / [под ред. А. М. Прохорова]. – М. : Издательство "Советская энциклопедия", 1977. – 427 с.
2. Головань Т. М. Общественное дошкольное воспитание в Крыму (вторая половина XIX – начало XX века) : [монография] / Т. М. Головань, Т. И. Пониманская. – Киев : Издательский Дом "Слово", 2009. – 224 с.
3. Детские деревни SOS [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/Детские_деревни_SOS.
4. Енциклопедія освіти / [головн. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Законі України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://edu-law.org.ua/2009/10/zakon-ukrainy-pro-zabezpechennya-organizacijno-pravovyx-umov-socialnogo-zaxystu-ditej-syrit.html>
6. Зеверико Н. В. Соціальна педагогіка: [навч. посібн.] / Н. В. Зеверико. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2011. – 240 с.
7. Ляпидус В. Б. Первый в России детский курорт на морском пляже доктора В. Б. Ляпидуса (1906) / В. Б. Ляпидус. – Ялта, 1909. – 31 с.
8. Педагогічний словник / [за ред. дійсного члена АПН України Ярмаченко М. Д.]. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
9. Петр С. О подкидышах / С. О. Петр // Южный курьер. – 1902. – 18 с.
10. Пчелинцева Л. М. Семейное право России: учебник для вузов / Л. М. Пчелинцева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2004. – 688 с.
11. Савочка А. Н. Благотворительность в Таврической губернии (1802-1920) / А. Н. Савочка; под ред. А. А. Непомнящего / Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского. – Симферополь : Доля, 2012. – 320 с. – (Серия : "Библиография кримоведения"; вып. 16).
12. Санаторий для детей в Алушке // Салгир. – 1902. – 27 апр.
13. Сімейний кодекс України. Дитячий будинок сімейного типу. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.semeiniy.org.ua/rozdil_4/g20-2/
14. Словарь по социальной педагогике / [сост. Л. В. Мардахаев]. – М. : Издательский центр "Академия", 2002. – 368 с.
15. Соціальна педагогіка : [навч. посіб.] / [за ред. О. В. Беспалько]. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.
16. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях / [за ред. А. Й. Капської]. – К. [б. и.]. – 2003. – 146 с.
17. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
18. Стог А. Д. О общественном призрении в России / А. Д. Стог ; Министерство полиции : в 2 ч. – СПб., 1818. – Ч. 1. – 114 с. ; Ч. 2. – 142 с.
19. Толковый словарь живого великорусского языка / [авт.-сост. Даль В. И.]. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956. – Т. 2. И-О. – 779 с.
20. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Ozhegov-term-20110.htm#ushakov>
21. Устав общества Ялтинской колонии для слабых и болезненных детей. – Ялта, 1905. – 16 с.
22. Штефан Л. А. "Соціалізація", "Соціальне виховання" та "Соціальна адаптація особистості" – провідні поняття соціально-педагогічної науки / Л. А. Штефан, А. В. Стадник // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: збірник наук. пр. / Укр. інж.-пед. академія. – Х., 2009. – Вип. 24-25. – С. 478-483.
23. Энциклопедический словарь. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.onlinedics.ru/slovar/bes/d/1-dom-rebenka.html>
24. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона : в 86 т. – С. Петербург : Семеновская типография (И. А. Ефрона). – Т. IV. – 1891. – 488 с.; Т. XXII – 1897. – 504 с.; Т. XLI. – 1904. – 586 с.

Krasyukova O.S.

The paper explores different scientific approaches to determine the nature of such definitions as "tutelage institutio " and "social education". It was pointed out that in the modern history of education there is no definitive definition of "an institution". The author analyzed the scientific and additional literature, divided the types of tutelage institutions of children in the middle of XIX – beginning of XX century.

Keywords: *tutelage institution, social education, minor children, under-agechildren, parents care.*

Стаття надійшла до редакції 09.11.2013 р.

